

Шаповал Г. І.,

здобувач

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

АНТРОПОНІМНИЙ ПРОСТІР ТВОРІВ ОСИПА МАКОВЕЯ

Анотація. У статті проаналізовано особливості антропонімічної системи творів Осипа Маковея. Досліджено функціонування антропонімів, їхню семантику й емоційно-експресивне забарвлення. Розглянуто основні способи іменування персонажів, до яких належить антропонімна та безіменна номінація.

Ключові слова: літературно-художній антропонім, номінація, онім, семантика антропоніма.

Постановка проблеми. Власні особові імена людей із давніх-давен привертала увагу лінгвістів своєю етимологічною різноманітністю й багатою лексичною структурою, адже «людина як допитлива істота завжди прагнула пізнати природу слова, зокрема власних назв» [3, с. 157]. Згодом ця зацікавленість переросла в комплексне дослідження, що у XX ст. оформилось у самостійну науку – антропоніміку, яка й досі займається вивченням походження власних назв, закономірностей їх виникнення, розвитку та функціонування. У середині XX ст. мовознавці почали активно досліджувати найменші вияви авторського втручання у процеси найменування в художній літературі. Так з'явилась підстава для виділення в окрему галузь науки літературно-художньої антропоніміки, предметом вивчення якої є літературно-художній антропонім (далі – ЛХА), що виконує, крім номінативної, ще стилістичну функцію; може мати соціальне й ідеологічне навантаження, як правило, слугує характеристикою героя твору [11, с. 41].

У XX ст. з'явилися ґрунтовні дослідження з літературної ономастики, які опираються на фундаментальні праці Ю. Редька, М. Худаша, П. Чучки, Ю. Карпенка, М. Калінкіна, Л. Белея й багатьох інших. Науковці активніше досліджують проблеми антропоніміки й торкаються таких тем, як *Літературний антропонім: концепт та інтерпретація* (О. Горенко); *Літературно-художній антропонімікон П. Куліша: склад, джерела, функції* (О. Климчук); *Літературно-художня антропонімія української драматургії XIX–XX ст.* (Н. Попович); *Онімна та апеліативна номінація особи в малій прозі Івана Франка* (О. Сколоздра); *Особливості найменувань осіб в українській художній прозі та збереження їх функцій у німецькомовних перекладах* (Н. Бияк); *Особові імена в українських народних обрядових піснях* (Н. Колесник) та безліч інших.

Антропонімний простір утворюють усі власні імена, якими користується письменник. Процес аналізу іменувань літературних персонажів є надзвичайно важливим, оскільки необхідно брати до уваги всі значеннєві відтінки імен, бо глибоке й детальне розуміння художнього твору без аналізу онімів неможливе. Ім'я нероздільне із дійовою особою, сприймається й асоціюється з нею, указує на предмет позначення і є його характерологічним представником. ЛХА входить у художній текст семантично

«порожнім», але готовим прийняти будь-яке семантичне наповнення [4, с. 312].

Метою статті є комплексний аналіз номінації осіб у творчості Осипа Маковея та визначення основних функцій антропонімів у художніх текстах.

Доробок відомого західноукраїнського письменника, громадського діяча, редактора, видавця, педагога та активного освітнього діяча кінця XIX – початку XX ст. є дуже цікавим із погляду функціонування онімної лексики [2, с. 39]. Проаналізуємо різноманітність мотивів присвоєння власних особових іменувань персонажів у творчості автора.

Виклад основного матеріалу дослідження. Першою найважливішою і притаманною всім власним назвам є **номінативна функція**. В оповіданнях Осипа Маковея вживаються такі імена, як *Василь, Михайло, Володимир, Микола, Гнат, Євген, Наталя, Ольга, Марина* та багато інших. Письменник найчастіше вдається до одноклексемного і двоклексемного іменування (ім'я + прізвище, детермінатив + ім'я, детермінатив + прізвище), номінує особу лише ім'ям чи похідним варіантом його. Рідше вживає антропомодель «ім'я + по батькові», а трилексемне іменування зафіксовано антропомоделями «детермінатив + ім'я + прізвище» (*суддя Євген Волинський, суддя Володислав Данкевич, доктор Теофіль Окуневський*).

Здебільшого автор називає своїх героїв при першій зустрічі з читачем: *«Пан посол до державної ради Степан Колядинський вернув з Італії до Відня»* («Вдячний виборець»), *«Священик села Ц. стрінув на дорозі свого парохіянина, виборця Гната Воробця»* («Трудне ім'я»). Багато героїв узагалі не мають імен, а для їх вирізнення з-посеред інших персонажів слугує безіменна номінація: *дві учениці з вищої гімназії, два богослови, фірман у священика, старий генерал, картяр, батько однієї з дівчат*. Персонажі, котрі належать до такого типу йменування, є епізодичними, тому, вірогідно, Осип Маковей безіменну номінацію застосовує для другорядних героїв художніх творів.

Осип Маковей управно вживає офіційні (*Михайло, Володислав, Дмитро*) й розмовно-побутові (*Владзьо, Казя, Марина*) варіанти антропонімів, які вживаються в повсякденному мовленні переважно сільського населення.

Варіантність авторських іменувань свідчить про динамічність і різнобарвність фантазії письменника, виявляється у творенні іменних гнізд, які групуються навколо стрижневого офіційного імені: *Володислав – Владзьо, Володимир; Миколай – Микола, Микольцьо; Михайло – Михайл, Михайлик*.

Оскільки події в новелах відбуваються в Західній Україні, то власні назви підібрані так, що здебільшого притаманні цьому регіонові. Незалежно від соціальних характеристик комунікантів, універсальною та панівною формою

в сільському середовищі є повна або зменшено-пестлива форма імені. Наприклад, в оповіданні «Принука» зустрічаємо імена *Наталка, Клавдія, Ольга*, які водночас контрастують з емоційно-оцінними й характеристичними *Наталочка, Оля, Клавдія та ін.*

Особливе місце відводиться прізвиськам. Переважно це однолексемні антропомоделі, які вказують на особливості характеру чи зовнішності (*Медведик* – прізвисько, яке утворилось як звуконаслідувальне від імені Бенедикт («Трудне ім'я»); *Касантипа* – прізвисько, яке в селі давали сварливим жінкам, утворене за аналогією до дружини давньогрецького філософа Сократа – Касантіппи, котра мала вибухово-сварливий характер: «*Зате, знову, його жінка славна стала про свою злість: по нинішній день кожну злісну бабу називають Касантипою*» [5, с. 273]).

Заслугує на увагу й **локалізаційна функція** антропонімів. Чільне місце у творенні часово-просторового фону літературного твору відводиться мовностилістичним засобом, зокрема продуманому добору та уживанню антропонімів [1, с. 35]. Осип Маковей використовує антропонімікон, притаманний описуваному періоду, щоб максимально відтворити й передати іменник початку ХХ ст., переважно Львівщини («*Але тут і синя печатка, і підписи якихось панів зі Львова*» [5, с. 20], «*Пополудні приходили до Ст. два поїзди зі Львова*» [5, с. 437]). Головними героями творів є прості працьовиті селяни та елітна верства суспільства, до якої тоді належали священники, судді, доктори наук, кандидати на різні високопосадові місця тощо. Тому підбирає автор для кожного соціуму відповідні імена. Селяни йменуються переважно іменами християнського календаря – *Іван, Марія, Гнат, Микола*, а інтелігенти названі іменами, запозиченими із західнослов'янських мов: *Збішек, Ядвіга, Казімір, Клавдія*, та кальками з грецької мови – *Михайл, Теофіль, Степан, Євген*. Прикладом створення місцевого колориту є такі імена героїв, як *Іцко, Марічка, Ксенька*, а також андроніми з формантом *-иха* (Матвіїха). Місцевий колорит творять також украплення польської розмовної мови серед україномовного населення: «*Nie podoba mi sie ten nowy wikaryu*», «*I twego rusina sama karmic ne bd*» [5, с. 457].

Усякий антропонім – це продукт людського суспільства, і в цьому сенсі може вважатися соціально значущим [6, с. 170]. **Соціальна** належність номінанта в художніх творах може виявляється по-різному: за професійною належністю, за матеріальним статусом, за родовими зв'язками тощо.

Персонажі, які належать до вищих суспільних класів, в Осипа Маковей отримали прізвиська на *-ський, -цький*. Поважне ставлення до таких людей, які мають високі звання, відтворено додаванням до імені та прізвиська додаткової характеристики: *всечесніший і високопреподобний отець Іоан Олександрович Шпачинський, пан доктор Теофіль Окуневський, суддя Євген Волинський, отець Ладичинський*.

Соціальну диференціацію представляють поєднання ЛХА з апелятивом, у якому вже закладена інформація про соціальний статус: *панни Ладичинські, доктор Буркевич, суддя Волинський*. Для іменування священника автор до основного імені додає апелятиви *панотчик, священник, отець, парох, імость, піп*, часом уживає скорочену форму (*о. Іван, о. Василь*), а якщо священнослу-

житель обіймає певну «посаду» в церкві, то додає відповідне означення (*о. совітник Шпачинський, о. сотрудинок, о. декан-москвофіл*).

Для йменування жіночої половини шляхетського польського населення автор творить особливі відандронімі форми, такі як *синова* (невістка-полячка), *пані радникова* (дружина польського радника).

Використання антропонімів-експресивів від здрібніло-пестливих до зневажливо-згрублених форм надає художньому текстові відповідне емоційне навантаження й дає змогу розглядати в антропонімному просторі письменника **експресивно-оцінну функцію**. У процесі творення здрібніло-пестливих форм особових імен у мові автора переважно виявляються явища суфіксації: *Натала – Наталка, Микола – Микольцо* та ін.

Часто для вираження експресивності автор уживає заміники імен із позитивною чи негативною семантикою: *не злісник, волоцюга, злодюга, картярі, старенька, дитинка, донечка* та ін.

Однією з найважливіших функцій антропонімів у художньому творі, що суттєво відрізняє літературні імена від реальних, є їх **характеристична** роль. Як відомо, для творення українських прізвищ матеріалом були чотири основні джерела: імена, назви місця проживання чи походження, назви постійного заняття (професії), індивідуальні ознаки (фізичні, психічні й інші властивості) першого носія прізвища [8, с. 34].

Прізвиська, які використовує Осип Маковей, надають неповторності й оригінальності художнім образам героїв. До йменувань, які «промовляють», можна зарахувати антропонім Матвій Соломка з новели «Касантипа» (від солома – «сухі світло-жовті стебла злакових рослин, що залишаються після обмолоту» [10]). В оповіданні вже під час першого знайомства з читачем головний герой постає «*сухорлявим, невеличким, уже старим господарем*» [5, с. 273]. Прізвисько Данкевич, яке зустрічається в оповіданні «Хрестини», походить від власного імені *Дан, Данко*, яке співвідноситься з ім'ям Богдан [12, с. 186] (від грец. Богдан – «даний Богом» [9, с. 37]). З контексту стає відомо, що Володислав є справедливим і миролюбним суддею, справді Богом даний для української громади: «*Суддя Володислав Данкевич був русином-патріотом. Всіх способів, які для него були доступні, ужив, щоб єго не вважали поляком*» [5, с. 459].

В оповіданні «Трудне ім'я» автор у канву тексту вводить кілька прізвищ. Головним героєм є звичайний селянин Гнат Воробець, його прізвисько з прозорою семантикою зображає рухливого, веселого чоловіка «*... а Воробець махнув рукою поза себе, як крилом...*» [5, с. 312]. Гнату надзвичайно важко вимовити ім'я та прізвисько одного з кандидатів до сейму – пана доктора Теофіля Окуневського, адвоката з Городенки: «*Трудне ім'я... годі спам'ятати... де мені до того?! Тяжко йде. Я от журюся, що долину вода замулила, сіна не зберу... де моєї голови таке чітяться?!*» [5, с. 315]. Підозрюємо, що селянам були властиві прості імена та прізвиська («*У селян такого імені не вживають: у них Степан, Іван, Василь, Гнат, – а в панів Теофіль, Володимир, Ярослав...*»), а високопосадовцям – антропомоделі з додатковими компонентами. Такі імена [а у творі це *Венедикт, Теофіль*] серед селян навіть не приживалися: «*От мій сусід назвав хлопця*

так, як в календарі стояло того дня, коли він родився: Венедикт, а люде на селі як підхопили: Медведик – і хлопчисько по нинішній день Медведик, а не Венедикт. Не звикли» [5, с. 313]. Автор наводить приклади жартівливих прізвищ, за неправильну вимову яких селяни «добре по зубах набралися»: *Генерал фантері-трілери граф Шурим-Бурим та Едлер фон Погоняй воли до логози* [5, с. 313].

У творчості Осипа Маковея зустрічаємо відтопонімічні прізвища, утворені шляхом додавання суфікса *-ськ*. У XIX ст. такими прізвищами нерідко обзаводилися міщани й селяни, називаючись у новому місці проживання по місцю, відкля вони переселилися [7, с. 7]. У творі «Фербель» до такого типу йменування належить знатний пан суддя Євген Волинський: «Суддя Волинський глянув на се товариство і, хоч відразу заміркував, що він у ньому був би найважливішою особою» [5, 282].

У творі «Принука» не випадково вжито прізвище Ладичинський, яке походить від місцевого апелятива *лайдка* – «єпископ», «священник» [12, с. 232]. Так, зображений «досить заможній парох села Гортонів». Бачимо, що письменник не приховує від читача ні найменшої деталі, а вже в першому реченні знайомить із героями твору: «В отця Ладичинського сьогодні літній празник», «три панни Ладичинські – Наталка, Клавдія і Ольга ходять з полумисками і припрошують» [5, с. 464].

Цікавим для розгляду є прізвище отця Шпачинського в оповіданні «Обрядова справа». Прізвище Шпачинський походить від української назви птаха *шпак*, переносне значення якого в польській мові – «хитрун» [12, с. 632]. У творі отець Шпачинський теж постає хитрим священником. Він усе життя носив лише тяжкі чоботи й так наказував робити всьому церковному колективу «Чому ви, отче, не носите чоботи? Священик повинен носити чоботи!» [5, с. 277]. Згодом у священика сталась біда – тяжко занедужав на ноги, що не зміг ходити. Тоді лікар порекомендував йому замінити важке взуття на легкі і практичні черевики. Задля свого блага Шпачинський швидко погодився на це й відтоді вже носити черевики стало ознакою поважного громадянина: «Здавалося йому, що нехай лише парохіяне побачать його в черевиках, зараз зажадають від нього майських богослужінь...» [5, с. 280].

Дуже часто поряд із антропонімами автор використовує форми множинних заміників імен (*три панни Ладичинські, рід Шпачинських, віденські богослови*), а для лаконізму поєднує детермінативи – *політики та редактори, теща і жінка, суддя та своячка*. Багато разів власні імена та їх замітники супроводжуються змінною конструкцією, яка допомагає читачеві скласти враження про персонажа: *старенька їмость, котра в справах віри, церкви і духовенства ніколи не сперечалась зі своїм мужем; Іцко Померанца, котрий вже чверть століття був надворним доставцем чобіт і черевиків для цілого роду Шпачинських* («Обрядова справа»), *молодий нежонатий професор гімназії, доктор Степан Буркевич* («Принука»), *суддя Євген*

Волинський, ідеал матерів, що мали доньки, мрія панночок, що хотіли віддаватися («Фербель»).

Висновки. Отже, проведений нами аналіз доводить, що вживання онімів у творах Осипа Маковея є не простим збігом, а продуманим авторським засобом донесення до читача певної характеристики чи детальнішої інформації про героя. А літературно-художня антропонімія, виконуючи перелічені функції, дає змогу більше дізнатись про культуру рідного краю та простежити всі тонкощі авторської манери письма.

Література:

1. Белей Л. Функціональні-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX–XXст. / Л. Белей. – Ужгород, 1995. – 120 с.
2. Гуйванюк Н. Осип Маковей про красу і силу рідного слова / Н. Гуйванюк // Українознавство. – 2008. – № 1. – С. 39–43.
3. Записки з ономастики = *Opera in onomastica* : збірник наукових праць. – Одеса : Астропринт, 2013. – Вип. 16. – 180 с.
4. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту / М. Крупа. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2005. – 416 с.
5. Маковей О. Твори : у 2 т. / О. Маковей. – К. : Дніпро, 1990. – Т 2 : Художня проза. – 1990. – 536 с.
6. Никонов В.А. Имя и общество / В.А. Никонов. – М. : Наука, 1974. – 278 с.
7. Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища / Ю.К. Редько. – К. : Наук. думка, 1966. – 216 с.
8. Редько Ю.К. Довідник українських прізвищ / Ю.К. Редько. – К. : Рад. школа, 1968. – С. 34.
9. Скрипник Л.Г. Власні імена людей : [словник-довідник] / Л.Г. Скрипник, Н.П. Дзятківська ; за ред. В.М. Русанівського. – 3 вид., випр. – К. : Наук. думка, 2005. – 336 с.
10. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда ; АН УРСР. Інститут мовознавства. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 9. – 1979. – С. 448.
11. Словник української ономастичної термінології / уклад. Б.Д. Бучко, Н.В. Ткачова. – Х. : Ранок-НТ, 2012. – 256 с.
12. Чучка П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник / П. Чучка. – Л. : Світ, 2005. – 704 с.

Шаповал Г. И. Антропонимное пространство произведений Осипа Маковея

Аннотация. В статье проанализированы особенности антропонимической системы произведений Осипа Маковея. Исследовано функционирование антропонимов, их семантику и эмоционально-экспрессивную окраску. Рассмотрены основные способы именования персонажей, к которым относится антропонимная и безымянная номинация.

Ключевые слова: литературно-художественный антропоним, номинация, оним, семантика антропонима.

Shapoval G. Anthroponymy space works by Osip Makovey

Summary. The features anthroponymical system works by Osip Makovey. Investigated the functioning of anthroponyms, their semantics and emotionally expressive color. Describes the main options for naming characters, which include anthroponymna and nameless nomination.

Key words: literary-artistic anthroponym, nomination, onym, semantics of nouns.